

А. Л. Душка

**ДИТИНА
З РОЗЛАДАМИ
АУТИСТИЧНОГО
СПЕКТРА**

м. Харків

УДК 376-056.2/3(036)
Д 86

Схвалено для використання в роботі
з дітьми з особливими освітніми потребами
(лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
від 21.12.2017 р. № 21.1/12-Г-838)

ЗМІСТ

Батьки дітей з РАС	4
Особливості психоемоційних станів батьків дітей з розладами аутистичного спектра	16
Технологія психологічної допомоги батькам (поради фахівців)	22
Висновки	26
Рекомендована література	30

Душка А. Л.
Д 86 Дитина з розладами аутистичного спектра / А. Л. Душка. — Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. — 32 с. — (Інклюзивне навчання).

ISBN 978-617-09-3803-9

Ця книжка призначена для багатьох родин, що стикаються з комплексом проблем, пов'язаних із забезпеченням відповідних умов життєдіяльності для дитини з психофізичними вадами. Проблеми, що постають перед батьками дітей з розладами аутистичного спектра, зачіпають усі сфери життя. Автор намагається допомогти розібратися із цими проблемами, надає слушні поради з огляду на особливості дитини і сучасні методики навчання дітей з РАС. Допомагає батькам усвідомити, що формування в них здатності до самоорганізації та саморозвитку є вкрай важливим для психологічного благополуччя їхньої дитини.

УДК 376-056.2/3(036)

ISBN 978-617-09-3803-9

© Душка А. Л., 2018
© ВГ «Кенгуру», 2018
© ТОВ Видавництво «РАНОК», 2018

БАТЬКИ ДІТЕЙ З РАС

Надання вчасної та якісної психологічної допомоги таким родинам уможливило б появу в них відчуття захищеності й бачення перспектив у кожного члена родини. Особливого значення ця проблема набуває з огляду на те, що продуктивність розвитку і навчання дитини з психофізичними відхиленнями безпосередньо залежить від якості життєвих функцій родини, позиції батьків, їхньої здатності прийняти свого особливого малюка та домогтися його соціальної адаптації (рис. 1).

Рис. 1.

Запорука продуктивності розвитку і навчання дитини

З'ясовано, що народження дитини з психофізичними відхиленнями може пригнічувати батьків, кардинально змінюючи уклад родини, впливати на психологічний клімат у цілому. Якщо народження дитини з нормальним розвитком додає позитивних переживань (радість, гордість,

ніжність), то народження малюка з відхиленнями у розвитку часто розглядається як життєва катастрофа, непоправна трагедія. У багатьох родинах комплекс проблем, що пов'язані із забезпеченням відповідних умов життєдіяльності для дитини з психофізичними вадами, викликає наростання емоційної напруги, що згодом перетворюється на більш сталий негативний емоційний стан — постійне емоційне напруження (за І. Лунгул, С. Максименко).

Відомо, що народження дитини з порушеннями психофізичного розвитку належить до значних психотравмуючих, кризових чинників для всієї сім'ї. Наслідки дії цих чинників можуть виявлятися у порушенні сімейних взаємин («втеча» батьків у роботу або, навпаки, — надмірна самопошвята дитині; сімейні конфлікти — аж до розлучення), негативних думках і переживаннях батьків (крах усіх сподівань та планів на майбутнє, трагічне сприйняття життя), формуванні патологічних виховних стратегій (недооцінювання можливостей дитини чи надмірні вимоги до неї, гіперопіка, всюдозволеність тощо), порушенні соціального функціонування родини (втрата соціальних зв'язків, агресивне налаштування до навколишнього світу) — рис. 2.

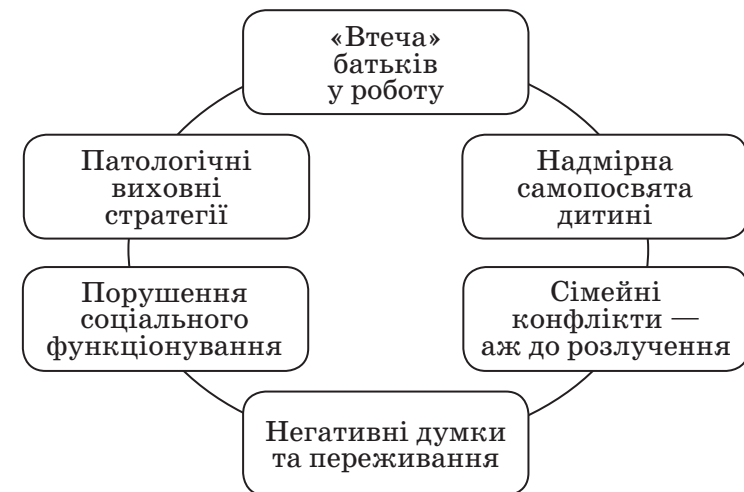

Рис. 2.

Найтипівіші для батьків переживання щодо народження дитини з РАС

На відміну від людей, які переживають кризові ситуації, що мають тимчасовий характер, родини дітей із психофізичними відхиленнями відчувають «приреченість від катастрофічної події» (Д. Боулбі), її «хронічної екстремальності» (М. Радченко), переживають «хронічну стресову ситуацію» (Г. Кукуруза). В умовах незахищеності та невідомості життєвих маршрутів такі родини стають однією з найуразливіших соціальних груп. Після травматичних переживань, що пов'язані з народженням та вихованням дитини з психофізичними відхиленнями в розвитку, для багатьох батьків настає період депресії. Це може бути наслідком тривалого емоційного стресу, поєданого з надмірним фізичним перевантаженням, сімейними конфліктами, пов'язаними з неприйняттям діагнозу, взаємними звинуваченнями, різними поглядами на лікування, розвиток та навчання тощо. У батьків народження дитини з порушеннями розвитку часто викликає переживання власної неспроможності, почуття провини і прихованої аутодеструкції, кризи самоідентифікації і ціннісних орієнтацій. Неприйняття дитини з порушеннями психофізичного розвитку суспільством, соціальні стигми щодо їхніх причин (звинувачення батьків) часто спричиняють соціальну замкненість та ізолюваність родини. Перманентне життя в таких умовах призводить до домінування негативних і непродуктивних психоемоційних станів у батьків, що несприятливо позначається на адекватності оцінки ними можливостей дитини, а відтак, і перспектив її розвитку. Лише активна батьківська позиція, віра та обізнаність є запорукою успішного і всебічного розвитку їхньої дитини.

У цьому контексті особливої актуальності набуває розроблення технологій *психологічного впливу* на психоемоційний стан батьків.

Родина — складна, суперечлива та динамічна система!

Слід розуміти, що родина — це складна, суперечлива, динамічна система, що перебуває у стані нерівноваги і підпорядковується законам нелінійного характеру. Саме ця нестабільність визначає можливість переходу до якісно но-

вого стану з більш високим рівнем організації та продуктивності, а втрата функціональної непродуктивної стійкості запускає механізм самоорганізації і формування нових ефективних структур на основі набутого інноваційного потенціалу (рис. 3).

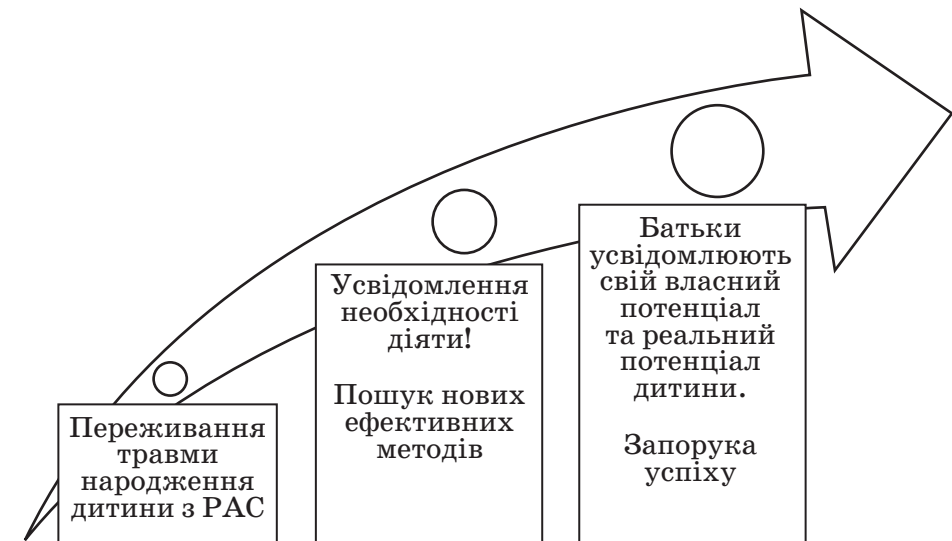

Рис. 3.

Від кризи до усвідомлення потенціалу батьків та дитини

Батькам важливо усвідомити, що формування в них **здатності до самоорганізації та саморозвитку**, що здійснюється за внутрішнім (удосконалення процесу комунікації, взаємин і узгодженості в родині, психологічної атмосфери, що сприяє розвитку дитини) і зовнішнім вимірами (формування, збереження і розширення системи міжособистісних контактів, підвищення їхньої якості, регулярна оцінка важливих для повноцінного функціонування родини контактів та інформаційного поля, впровадження в життєдіяльність послідовних значущих соціальних подій) є вкрай важливим для психологічного благополуччя дитини з РАС (розладами аутистичного спектра).

Набуття батьками дітей з РАС такого інноваційного потенціалу уможливорює новий етап їхньої самореалізації,

що робить їхню родину «відкритою системою», здатною розкривати, примножувати й продуктивно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси, запобігати руйнівному впливові потенційно можливих ризиків і усвідомлювати, як від процесу самоорганізації і саморозвитку залежить успіх функціонування їхньої дитини та усієї родини (рис. 4).

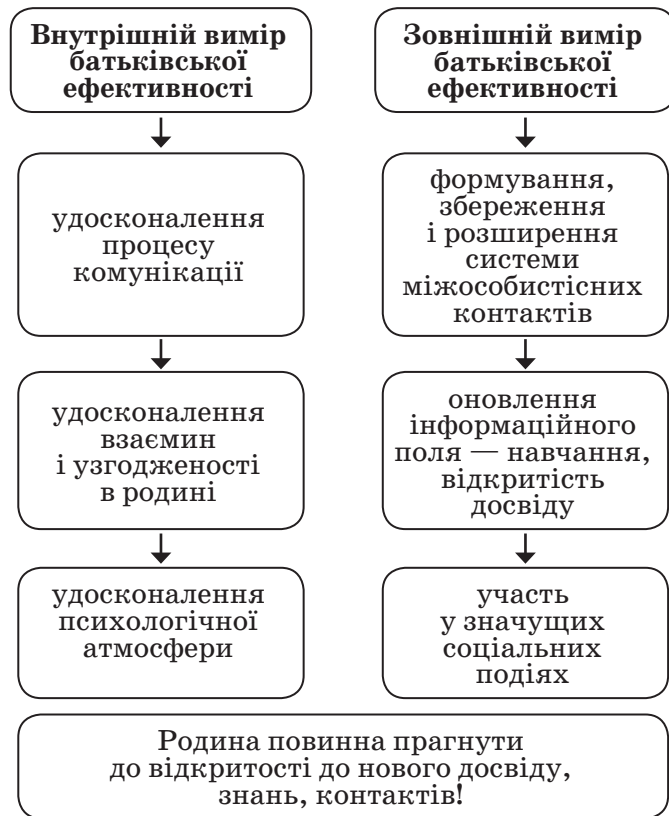

Рис. 4.

Родина: внутрішній та зовнішній виміри батьківської ефективності

Отже, шановні батьки, вам необхідно пам'ятати про важливість запровадження *процесу самоорганізації родин*, що передбачає набуття властивостей *відкритої системи, спроможної ефективно застосовувати внутрішні і зовнішні ресурси й повноцінно взаємодіяти з довкіллям*.

Разом з тим слід погодитися, що більшість раціональних роздумів батьків ускладнюються серйозними психо-емоційними переживаннями, такими як:

- особистісна і ситуативна тривожність;
- афективність (підвищена емоційна збудливість);
- депресивність, аутистичність;
- внутрішній дискомфорт (емоційна напруженість).

Психоемоційні стани — відносно стійкі переживання, що ґрунтуються на індивідуально-семантичній значущості сприйнятих особистістю реальних подій. Ці стани безпосередньо впливають на ставлення людини до самої себе, інших людей та довкілля, її життєву позицію, а також визначають особливості перебігу будь-якої її свідомої діяльності.

Попри всю складність батькам необхідно усвідомити безпосередню залежність впливу сімейного чинника на особливості розвитку дитини: що сильніше виявляється сімейне неблагополуччя, то більш вираженими є порушення розвитку дитини.

Можна сказати, що батькам дітей з РАС притаманне:

- переживання екзистенційної кризи;
- знижений фон настрою;
- почуття відчуженості;
- втрата сенсу життя, депресія;
- емоційна реактивність;
- відчуття дискомфорту, високий рівень тривожності, вразливість, емоційна лабільність, підвищена дратівливість;
- інтерпретаційний стрес (неспокій, афективна напруга, паніка, стан розгубленості, почуття безпорадності);
- «втеча» в роботу або, навпаки: самозречення як наслідок надцінності дитини з порушеннями психофізичного розвитку для батьків (Л. Борщевська, Л. Зіброва, І. Іванова).

Під впливом таких переживань формується певне батьківське ставлення. Слід також пам'ятати і про зворотний зв'язок. Ваше батьківське ставлення здатне впливати на ваші переживання.

Батьківське ставлення до дитини з РАС значною мірою залежить від таких чинників, як: глибина порушень у дитини, лікувальний процес і соціально-психологічні наслідки цих порушень, що відповідно впливають на соціалізацію, самосвідомість дитини, її індивідуально-психологічні особливості, соціальний статус родини. Варто зауважити, що зовнішні обставини — народження дитини із психофізичними порушеннями, дефіцит соціального захисту і кваліфікованих соціальних послуг (абілітації, соціально-психологічної реабілітації) — хоча і є деструктивними чинниками для родини, проте не лише вони зумовлюють кризовий стан, у якому опиняються батьки.

Головною причиною безпорадності батьків є нездатність використовувати власні ресурси, налагоджувати продуктивну комунікацію.

Пам'ятайте, що головною причиною безпорадності батьків є нездатність використовувати власні ресурси, налагоджувати продуктивну комунікацію як всередині родини, так і за її межами, планувати своє життя і реалізовувати його, спираючись на обізнаність, настанови, вміння використовувати зовнішні й внутрішні ресурси.

У такій ситуації родина сама стає деструктивною, батьки не можуть дати ради ні собі, ні дитині, а інколи руйнівним чином впливають на її розвиток. Негативні емоційні стани батьків виявляються і в інший спосіб. Це зниження задоволення від роботи і зростання сумнівів у доцільності й ефективності дій; стрес від незадоволеності емоційною складовою стосунків зі значущими людьми; ініціативність та наполегливість у досягненні цілей у стані збудження; виражений прояв різних компенсацій, таких як: демонстративний оптимізм, соціальна відстороненість, захисні реакції, підвищена чутливість до соціальних критеріїв і оцінок. Виявлені дисфункції найчастіше є чинниками неефективних взаємин між батьками і дітьми (О. Главник, Л. Кислян).

Таким чином, порушення психосоціального та особистісного розвитку дітей з РАС виникають як наслідок взаємодії двох чинників: особливостей особистості дитини, зокрема порушення розвитку (біологічна складова), а також

несприятливих умов виховання, створеними батьками, які перебувають у негативному (інколи кризовому) психоемоційному стані (соціальна складова). Варто підкреслити визначальну роль особистісних характеристик батьків дитини із психофізичними відхиленнями, передусім, їхніх психоемоційних станів, що безпосередньо зумовлюють ступінь соціальної адаптації, навчання, розвитку та самореалізації дитини, її майбутнє (рис. 5).

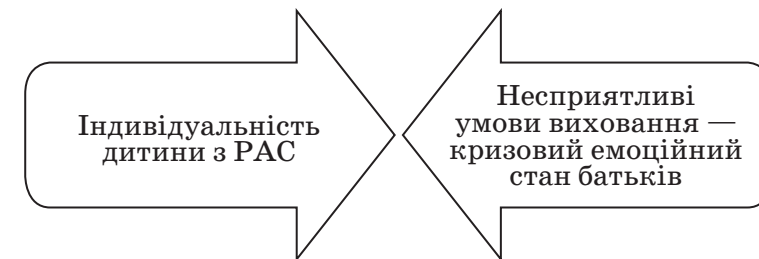

Рис. 5.
Причини безпорадності батьків

Помилка батьківського мислення — пошук стабільності

Наразі у спеціальній педагогіці та психології провідним залишається підхід, за якого результатом психолого-педагогічного впливу є прямо пропорційний наслідок: що більше зусиль, то кращий результат. Це відповідає схемі «вплив — бажаний результат». Але, як доведено в межах синергетичних досліджень, така схема дієва, коли система, що на неї впливає, знаходиться у рівноважному стані з внутрішніми процесами і довкіллям. Однак, коли та сама система знаходиться у нерівноважному стані, вона починає підпорядковуватися законам нелінійного характеру, за якими відгук системи непропорційний силі впливу на неї (за І. Пригожиним). Зокрема йдеться про те, що за умови переходу від рівноважних умов до нерівноважних припиняє виявлятися «повторюване й загальне», натомість виявляється «унікальне й особливе» (І. Стінгерс). Так, навіть незначний вплив, що враховує унікальні особливості системи (резонансний вплив), дає змогу досягти більшого ефек-

ту, ніж втручання, що неузгоджене з внутрішнім порядком системи.

Якщо в класичній науці домінує лінійне мислення, якому притаманні сталі причинно-наслідкові зв'язки, визначений детермінізм і прагнення спиратися на об'єктивні закони поступального розвитку, то нелінійне мислення, що його застосовують у синергетиці, передбачає багатоваріантність, альтернативність шляхів й темпів розвитку, можливість непередбачуваних змін у перебігу певних процесів, значущість періодів нестабільності та кризових станів (точок біфуркації).

Традиційно нестабільність сприймається як негативна характеристика, а, на противагу їй, стабільність — як бажаний стан, що його варто прагнути. Але в синергетичному підході, що відкриває інший бік реальної дійсності — її нестабільність, нелінійність, відкритість тощо, нестійкість (неурівноваженість) є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто розвитку (за І. Пригожиним). Саме тому відкриті самоорганізаційні системи мають ще одну назву — «живі системи», а важливою їхньою особливістю є те, що вони розвиваються у напрямі досягнення стану «рухливої рівноваги». Завдяки цьому відбувається пошуковий процес з'ясування власних тенденцій і меж своїх можливостей. Предметне поле синергетики складають динамічні процеси, що мають перебіг у природних і соціальних системах. Відтак, синергетичний підхід має значний теоретико-методологічний потенціал у дослідженнях соціальних феноменів, оскільки орієнтує на цілісне сприйняття світу людини і суспільства, на ракурс взаємовпливу, узгодженої спільної життєдіяльності.

На відміну від складних природничих та соціальних систем, соціогуманітарні системи, до яких належить і родина як мікросоціальна система, мають когнітивну складову, що насамперед позначається на здатності робити вибір і діяти свідомо. У родині така свідомість притаманна батькам як дорослим, які відповідальні за сім'ю та мають певний досвід, знання, цінності, пріоритети і розуміння (або відчуття) логіки життєдіяльності родини, її внутрішньої природи: традицій, звичок, правил і приписів.

Завдяки здатності усвідомлювати себе і робити вибір людина спроможна до цілепокладання власного буття, і це, власне, є індикатором становлення її особистісної зрілості. Сутність механізму особистісного цілепокладання розвивається у синергетиці через теорію аттракторів. Синергетична теорія аттракторів дає змогу зрозуміти, як за видимими ззовні невизначеністю, розірваністю, хаосом проглядають елементи регулярності та порядку, обумовлені орієнтацією на життєві смисли й цінності. Завдяки здатності до цілепокладання власного буття людина потрапляє в поле тяжіння певного орієнтуру (аттрактора) і починає певним чином формувати, організовувати наявне буття, прагнути до нього. Здатність до цілепокладання власного буття людиною, яка перебуває на певному рівні особистісного розвитку, можна уявити як суб'єктивне прагнення до формування життєвого сценарію (подієвого і смислового). Таке цілепокладання не є одноразовим актом, цілком можливі коригування вже створеного сценарію або спроба створення нового внаслідок переходу особистості на новий рівень становлення. За відсутності такого процесу типовим є збереження інерційної позиції особистості, що виявляється у підпорядкуванні обставинам, що склалися, і недооцінюванні ролі власної значущості як впливової сили на події свого життя.

Принцип нелінійності вказує на наявність в людській свідомості як актуальних, так і потенційних структур, унаслідок чого можна передбачати поліваріантний характер її самореалізації та соціальної адаптації. Саме тому за використання синергетичного підходу необхідно відмовитися від єдиної універсальної адаптивної стратегії, придатної для будь-якої особистості та родини. Натомість варто прагнути до створення широкого спектра потенційно-адаптивних стратегій, здатних забезпечити батькам максимальний мобілізаційний ефект.

Наступним кроком є окреслення плану досягнення бажаного результату — чітких, реалістичних і послідовних дій, за активне здійснення яких батьки беруть на себе відповідальність. Завдяки діалогу як особливому формату взаємодії фахівців і батьків створюються умови для розкриття унікального внутрішнього світу родини. Вибір бать-

ками шляху саморозвитку опосередкований також однією з фундаментальних властивостей самоорганізованих живих систем, що полягає у здатності акумулювати і зберігати в певний спосіб життєвий досвід, використовуючи його в подальшому для адаптації до середовища за принципом зворотного зв'язку.

Головна умова надання ефективної психологічної допомоги — *потрапляння в єдиний темпоритм. Спочатку це стосується фахівця і кожного з батьків, а потім — фахівця і родини загалом.*

До головних параметрів належать:

- самозбереження як здатність до цілепокладання власної життєдіяльності, що дає змогу зберегти стабільність, структурувати (організувати) наявну ситуацію (феномен цілісності);
- саморозвиток як здатність приймати взірці (моделі) упорядкованості ззовні (результат взаємодії з іншими людьми та зовнішнього впливу), відкритість новому досвіду, пошук нових альтернатив розвитку.

Ці параметри уможливають усвідомлення особистістю самої себе як суб'єкта, здатного організувати себе.

Здатність до продуктивної самореалізації батьків — запорука гармонійного розвитку дитини з РАС.

Набуття батьками дітей з РАС здатності до продуктивної самореалізації і всередині родини, і за її межами робить родину «відкритою системою», здатною розкривати, примножувати й продуктивно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси, запобігати руйнівному впливу можливих ризиків і усвідомлювати, як від процесу самоорганізації й саморозвитку залежить успіх функціонування їхньої дитини та всієї сім'ї. Цей процес можна зіставити з рівнем соціальної адаптації батьків, коли вони не просто пристосовуються до наявної ситуації, в якій опиняються, а й спроможні протистояти зовнішньому тиску, підпорядковувати собі зовнішні обставини, перетворювати досягнутий результат у засіб саморозвитку.

За реалізації цих вимог спостерігається зростаюча здатність батьків підвищувати самоорганізованість в особистісному і соціальному аспектах життєдіяльності.

Така позиція дає змогу батькам: знайти новий життєвий сенс, гармонізувати взаємини з дитиною, підвищити власну самооцінку, досягти вищого рівня самосвідомості, використовувати гармонійні моделі виховання, а в перспективі забезпечує оптимальну соціальну адаптацію дитини.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Д. Баумрінд та П. Кован виокремили такі чотири параметри зміни батьківської поведінки, відповідальні за описані моделі дитячих проявів:

- батьківський контроль;
- батьківські вимоги;
- способи спілкування з дітьми під час виховних моментів;
- емоційна підтримка.

Рис. 6.

Параметри зміни батьківської поведінки

Наші спостереження свідчать, що найпоширенішим механізмом формування характерологічних рис дитини, що

відповідають за самоконтроль і соціальну компетентність, є інтеріоризація засобів та навичок контролю, що їх використовують батьки.

У межах синергетичних досліджень із застосуванням факторного аналізу виокремлено два основних фактори, що впливають на неорганізованість (хаотичний стан) системи. Це напруженість і розрізненість (неузгодженість). Відповідно до ситуації в родині, ці поняття можна розкрити так: напруженість — стан батьків, які відчувають психотравматичний тиск, зумовлений підвищеним ускладненням життєвої ситуації, а розрізненість — це взаємне відчуження, брак конструктивного спілкування, інколи — опозиційне протистояння учасників процесу.

Характерологічні особливості батьків дають змогу визначити, наскільки вони здатні оволодіти стійкістю до стресів, так необхідною для підтримки дитини, її виховання і соціального супроводу протягом всього її життя.

Опитування батьків дітей із психофізичними відхиленнями засвідчило, що соціально-психологічний портрет цих сімей фіксує явне неблагополуччя. Так, понад 33% сімей розпалися після народження дитини з психофізичними порушеннями, а частина родин існує з деформованими міжособистісними стосунками (21%), зберігаючи сім'ю формально — «заради дитини».

Констатовано, що в батьків дітей з психофізичними відхиленнями спостерігається зниження психічного тону; занижена самооцінка, що проявлялась у втраті «смаку» до життя, професійної кар'єри; у неможливості реалізації власних творчих планів (42%).

Виявлено, що як психотравмуючий фактор, що визначає особистісні переживання батьків, виступає комплекс психічних, сенсорних, мовленнєвих, рухових і емоційно-особистісних розладів, котрі характеризують те чи інше відхилення дитячого розвитку (30%). Водночас виразність порушень, їхня стійкість, тривалість і незворотність впливають на глибину переживань батьків таких дітей. Так,

34 % батьків визначили, що травмуючим фактором їхнього емоційного стану є порушення в аутичної дитини здатності до встановлення адекватного контакту з навколишнім соціумом і з ними особисто. Батьки страждають через відсутність у дитини потреби до адекватного контакту (притулитися до матері або батька, подивитися їм в очі, поговорити). Батькам складно пояснити особливості психоемоційних проявів своєї дитини, що викликає бажання обмежити або звести до мінімуму соціальні контакти, закритися в собі зі своїми проблемами (38 %).

За результатами дослідження було виявлено, що напружена внутрішньосімейна атмосфера виникає в результаті впливу низки чинників, зокрема:

- високого рівня психічної травматизації членів сімей як результату народження дитини з відхиленнями у психофізичному розвитку (37 %);
- відсутність як мотивів до надання допомоги такій дитині, так і елементарних психолого-педагогічних знань у батьків (53 %);
- неприйняття особливостей дитини батьками через особливості особистостей батьків та їхні культурно-ціннісні орієнтації (33 %).

Установлено, що в батьків переважає негативна оцінка майбутнього (56 %), оскільки в структурі уявлень про майбутнє у них домінують страхи, зумовлені невизначеністю наслідків захворювання дитини.

Зважаючи на те, що психоемоційні стани ґрунтуються на індивідуально-семантичній значущості розуміння особистістю реальних подій, ми наголошуємо: **кризовий стан, у якому часто опиняються батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку, залежить не лише від зовнішніх обставин (народження такого малюка, несприятливих соціальних обставин тощо), а й від психічної організації та особистісних характеристик батьків, що зумовлює актуальність розроблення спеціальної технології психоло-**

гічної допомоги. Саме із цією метою нами розроблено спіральну модель на основі синергетичних підходів до процесу тих змін, що відбуваються з батьками дітей з порушеннями психофізичного розвитку і родиною в цілому, за умови психолого-педагогічного впливу, метою якого є досягнення батьками рівня самоорганізації.

Рис. 7.

Синергетична модель процесу самоорганізації родини дитини із психофізичними відхиленнями у розвитку

У моделі представлено спіральну траєкторію руху як процес набуття родинами дітей із психофізичними відхиленнями у розвитку здатності до самоорганізації. Це представлено як чергування актів зародження порядку і його

збереження, так звану циклічну (кільцеву) причинність, що здійснюється за схемою: нестійкість — стійкість — нестійкість тощо. Циклічна причинність пояснює необхідність і взаємодоповнюваність переходів від деструкції до структурування, втрату стійкості за певних умов, що відкриває шлях перехідним явищам і трансформаціям.

На початку (верхня точка) нестабільність ситуації в родині пов'язана зі станом кризи і переживанням батьками безвиході, подібно до точки біфуркації, що в синергетиці має метафоричну назву — «динамічний ключ керування», що характеризує кризовий стан як важливу умову для змін. Після притоку ззовні енергії (у нашому випадку — взаємодії у режимі психотерапевтичного альянсу з фахівцем, який створює умови для цілепокладання батьками особистісної та родинної життєдіяльності, формулювання сценаріїв подальшого розвитку дитини і родини, набуття здатності здійснювати діалогічне спілкування як всередині родини, так і за її межами) нерівноважність посилюється, відхилення від звичної траєкторії життя зростають, накопичуються, зумовлюють кумулятивний ефект спільних проявів елементів і підсистем (збурення), що врешті-решт призводить до «розхитування» колишнього порядку і через відносно короткочасний «хаотичний» стан системи створюють умови для перебудови колишньої структури і до виникнення нового порядку. Це відбувається через ситуацію вибору, коли узгоджується найоптимальніший і найприйнятніший для батьків шлях і темп розвитку. З'являється новий цикл, і родина лишається в межах особливого стану втрати рівноваги певний час, за який встигає набути нових властивостей. Так запускається механізм самоорганізації і формування нових ефективних структур на основі інноваційного потенціалу. При цьому розвиток системи по траєкторії нестабільної самоорганізації можна розглядати як її саморозвиток через проміжні етапи врівноважних станів. Проходження через всі етапи становлення самоорганізації дає змогу батькам дітей із психофізичними від-

хиленням та родині в цілому набути вагомий інноваційний потенціал та досвід його реалізації у макросоціумі, що визначає здатність сім'ї як мікросоціальної системи до самовдосконалення, самовідновлення та саморозвитку.

Таблиця

Взаємозв'язок між психолого-педагогічними методами впливу, механізмами їх реалізації та синергетичною технологією

Етап	Психологічні методи впливу на стан батьків	Механізми реалізації відповідного методу	Синергетична технологія
1	2	3	4
1-й, мотиваційний	Установлення контакту, безумовне прийняття; налагодження початкової стадії терапевтичного альянсу. Комунікація як інтерсуб'єктивний діалоговий процес	Емпатія; синестезія; мотивація та настанови; усвідомлення батьками своїх особистісних особливостей, переконань	Нестійкість як стан готовності до змін (трансформацій), формування нового порядку та динамічних станів; нерівноважна динаміка; біфуркаційні механізми. Підвищена чутливість до зовнішніх впливів
2-й, концептуальний	Взаємодія в межах терапевтичного альянсу. Моделювання. Метод «вербальної генералізації» (ключових моментів стратегії розвитку як головних орієнтирів). Формування дослідницької позиції у батьків	Механізми: • емоційної саморегуляції; • особистісного цілепокладання; • спільної (колегіальної) діяльності	Теорія аттракторів. Нелінійність як багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку. Механізм резонансного збудження, за яким нерівноважна система є чутливою лише до впливів, узгоджених з її власною природою
3-й, адаптивний	Поетапне впровадження стратегії розвитку дитини та алгоритму перетворення ситуації в родині; фіксація позитивної динаміки та наявних перешкод; пошук додаткових внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Методи індивідуальної та/або групової психотерапії	Механізми: • сенсомоторної інтеграції; • психічної та психосоціальної адаптації; • емоційного інтелекту	Інтеграція нестійкостей у систему як синергетичний феномен (процеси локальної впорядкованості). Синхронізація як властивість узгоджувати ритм спільної життєдіяльності; принцип коеволюції

ТЕХНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ БАТЬКАМ (ПОРАДИ ФАХІВЦІВ)

Основними складовими психологічної допомоги сім'ям, що виховують дітей з РАС, є:

- надання відповідних мікросоціальних умов для розвитку дитини із психофізичними відхиленнями розвитку в сім'ї;
- оптимізація самосвідомості батьків;
- формування позитивного ставлення осіб, близьких до дитини.

Психологічна допомога сім'ям, що виховують дітей з порушеннями розвитку, може реалізовуватися за такими напрямками:

- психологічне вивчення проблем, що виникають у членів сім'ї у зв'язку з вихованням такої дитини;
- психологічне консультування сімей, що мають таких дітей;
- психокорекційна робота з дітьми та їхніми батьками.

У цьому дослідженні ми спираємось на синергетичну ідею: упорядкованість, в якій перебуває особистість (її свідомість), має поліваріантність щодо тих чи інших шляхів розвитку. У цьому сенсі самоорганізація особистості — це нелінійний процес. Принцип нелінійності вказує на наявність в людській свідомості як актуальних, так і потенційних структур. З опорою як на актуальні, так і на потенційні функції вибудовується стратегія розвитку родини, у розробці та втіленні якої батьки відіграють активну роль, знаходячись у тісній співпраці з фахівцями.

Закінчення таблиці

1	2	3	4
4-й, творчий	Методи оцінювання професіоналізму фахівців, які займаються з дитиною та міри узгодженості командної роботи. Регулятивні методи щодо продуктивного впливу на безпешкодне впровадження процесів навчання і розвитку дитини	Мотиваційна саморегуляція, механізми групової динаміки. Зовнішня рефлексія як оцінювання діяльності інших за визначеними критеріями	Принцип «розростання малого» (посилення впливу) як важлива властивість нелінійності. Поява новоутворення — здатності до самоорганізації і властивостей «відкритої системи». Високоадаптивна здатність до пластичної інтеграції у навколишнє середовище
5-й, моніторинго-перспективний	Залучення до батьківських співтовариств; налагодження продуктивної співпраці з фахівцями медичної та соціальної сфер; розроблення подальшого плану розвитку з опорою на набутий досвід, а також появу нових потреб та очікувань	Внутрішня рефлексія як здатність батьків здійснювати оцінку власних досягнень, аналіз внутрішньорodinної ситуації та самореалізації кожного із членів родини у соціумі	Добудова внутрішнього зразка; перехідна система — процес, що лежить між можливим і дійсним. Добудова особою самої себе; формування власних можливостей, що утворюються внаслідок співвіднесення і взаємодії (синергізму) особи й соціуму

Зважаючи на важливі орієнтири, розроблені в межах синергетики, та головну мету нашого втручання, ми визначили розроблену технологію як психолого-синергетичну, що має такі етапи реалізації: мотиваційний, концептуальний, адаптивний, творчий, моніторинго-перспективний.

Очікувані результати впровадження технології:

1) створення умови для досягнення батьками здатності керувати власними психоемоційними станами: активізація їхньої мотивації з опорою на ситуацію дитини; розкриття очікувань і прагнень, формулювання цілепокладання; ак-

тивне залучення до процесів навчання і розвитку дитини, а також набуття родинною здатності повноцінно функціонувати в соціумі; набуття батьками можливостей виявляти саморегулятивні функції та реалізовувати власний потенціал;

2) налагодження внутрішньої комунікації у родині (між усіма членами) та зовнішньої комунікації (родина — інші соціальні структури);

3) розвиток здатності батьків до мобілізації власних ресурсів, уміння робити вибір відповідно до визначеної стратегії позитивних перетворень, що уможливорює гнучкість, пластичність і конструктивність психоемоційних й поведінкових проявів у соціальних ситуаціях як всередині родини (мікросоціумі), так і за її межами (макросоціумі), а також здатності досягати психоемоційної стійкості (протистояння руйнівним впливам і ризикам) як щодо власних проявів, так і стосовно функціонування всієї родини.

У таблиці наведено психолого-синергетичну технологію, співвідношення методів і механізмів психолого-педагогічного впливу та синергетичного підходу, що, на нашу думку, глибше розкриває природу таких феноменів, як особистість, родина, соціум та взаємозв'язок між ними.

ВИСНОВКИ

Узагальнимо висновки.

Народження і виховання дитини з РАС зумовлює у батьків виникнення комплексу негативних реакцій і переживань, таких емоційних станів, що можна характеризувати як кризові, з притаманними для них: емоційною пригніченістю, депресивними тенденціями, ситуативною та особистісною тривожністю. Наслідками цих станів є: екзистенційна криза, когнітивна дезорієнтація батьків, прихована аутодеструкція батьків, криза їхньої самоідентифікації, втрата життєвих перспектив, дисгармонійні стосунки у родині, «втеча» батьків у роботу або самозречення як наслідок надцінного ставлення до дитини, соціальна ізоляція. Визначено, що інтегративний характер психоемоційних станів зумовлює їхню важливу роль у плані спрямованості, активності та послідовності в діях щодо допомоги власній дитині; їхню власну батьківську позицію, а також спроможність повноцінно реалізовувати себе в родині й суспільстві.

Пам'ятайте про типовість спектра психоемоційних станів, з якими ви неминуче стикаєтеся (особистісна і ситуативна тривожність, афективність, депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт).

Ми вважаємо, що **тривожність** за індивідуального оптимального рівня дозволяє особистості адаптуватися, однак, за високого рівня тривожності адаптаційний про-

цес залежить від здатності особистості до заповнення внутрішніх ресурсів.

Афективність — це стан, що виражається в поступово зростальному емоційному напруженні зі зростанням інтенсивності. Під депресивністю ми розуміємо одну з форм емоційного стану, що може виникнути у здорових людей у певних, особистісно значущих, ситуаціях.

Депресивність має ознаки прояву, подібні до ознак депресії, але вони відрізняються меншою силою виявлення і хвилеподібним перебігом.

Аутистичність — це одна з форм емоційного стану, що полягає у фіксації на внутрішніх переживаннях, що позначається на емоційних зв'язках з оточуючими.

Ми вважаємо, що **внутрішній дискомфорт** — це емоційний стан, що характеризується емоційною напруженістю, незадоволеністю. Визначено, що саме у кризовому стані (точці біфуркації) батьки найбільш чутливі до впливу ззовні і вмотивовані до змін. Доведено, що механізм самоорганізації та формування нових ефективних структур на основі інноваційного потенціалу (здатності до самовдосконалення, самовідновлення та саморозвитку) запускається через налагодження довірливого і послідовного контакту з фахівцем. Це умова колегіального розроблення відповідного природі (конгруентного, аутентичного) щодо внутрішньої структури особистості батьків і родини загалом шляху розвитку, набуття ними вміння використовувати внутрішні (особистісні) й зовнішні (мікро- та макросоціальні) ресурси.

Усвідомте свою головну мету — формування здатності до самоорганізації, що передбачає здатність батьків планувати життєдіяльність дитини і родини, досягати успіху в рішенні проблеми дитини, набувати оптимальної самореалізації в мікросоціумі (родині) і в макросоціумі (суспільстві). Беручи до уваги принцип нелінійності,

в процесі розбудови і втілення стратегії розвитку родини, де батьки відіграють активну роль, знаходячись у тісній співпраці з фахівцями, доведено доцільність опори як на актуальні, так і на потенційні структури особистості батьків дітей із психофізичними відхиленнями.

Розроблено та обґрунтовано технологію впровадження психолого-синергетичної технології, що передбачає п'ять етапів:

1. Мотиваційний — активізація бажання батьків активно долучитися до розроблення стратегії та технології самопомоги, що здійснюється через комунікацію (як рівноправний діалоговий процес, за якого формується спільне смислове поле і встановлюються довірливі відкриті стосунки).

2. Концептуальний, за якого внаслідок установленого психотерапевтичного альянсу закладається цілепокладання і прийняття власної відповідальності батьків за процес перетворень і позитивних змін.

3. Адаптивний — поява соціально-психологічної адаптації через устанавлення постійного зворотного зв'язку та зближення цілей між усіма членами родини, між ними і фахівцем (фахівцями), а також між ними і соціальними структурами, з якими вони взаємодіють. Вагомим чинником змін на цьому етапі є впровадження послідовної продуманої та цілеспрямованої допомоги як дітям, так і самим батькам, у режимі психокорекційних і психотерапевтичних занять.

4. Творчий, за якого відбувається застосування засвоєних прийомів і методів задля конструктивного впливу на наявну небажану ситуацію і перетворення її на бажану; поява здатності прилаштовуватися до змін обставин і креативно використовувати контекст ситуації задля реалізації визначеної стратегії розвитку дитини; поширення (ге-

нералізація) сформованих умінь і набутих новоутворень у життєдіяльність.

5. Моніторингово-перспективний етап — оцінка успішності розвитку та подальше планування з орієнтиром на бажані результати й урахуванням можливих ризиків, а також нових внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Душка А. Л. Психоэмоциональные состояния родителей детей с психофизическими отклонениями: концептуализация, диагностика и коррекция: Монография / А. Л. Душка. — Одесса: ОНУ им. И.И. Мечникова; Донецк: Донбасс, 2014. — 460 с. — ISBN 978-966-194-091-1.
2. Душка А. Л. Особенности эмоциональных состояний семьи ребенка с психофизическими нарушениями / А. Л. Душка // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. — 2013. — № 4. — С. 70-82. — ISSN 2307-7018.
3. Душка А. Л. Особливості виховання дитини з РДА у сімейних умовах / А. Л. Душка // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. — 2013. — Вип. 14. — С. 169-178.
4. Душка А. Л. Сучасні проблеми сімей, що виховують дитину з психофізичними вадами у розвитку / А. Л. Душка // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. — 2013. — Вип. 39, ч. 2. — С. 285-293.
5. Душка А. Л. Специфика психокоррекционной работы при аномалиях в развитии речи (на примере аутизма) [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2011. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma>.
6. Душка А. Л. Медико-психолого-педагогическая помощь детям с нарушением эмоционально-волевой сферы [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2011. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/mediko-psihologo-pedagogicheskaja-pomosch-detjam-s-narusheniem-emotsionalno-volevoj-sfery-na-primere-autizma>.
7. Душка А. Л. Метод дельфинотерапии для аутичных детей [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2011. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/metod-delfinoterapii-dlja-autichnyh-detej>.
8. Душка А. Л. Нарушение механизма эмоционально-поведенческой адаптации (на примере аутизма) [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2011. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/narushenie-mehanizma-emotsionalno-povedencheskoj-adaptatsii-na-primere-autizma>.
9. Душка А. Л. Коррекционная работа с родителями детей с психофизическими нарушениями [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2013. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/korreksionnaya-rabota-s-roditelyami-detej-s-psikhofizicheskimi-narusheniyami>.
10. Душка А. Л. Групповая форма работы с родителями детей с психофизическими нарушениями [Электронный ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. — 2013. — Режим доступа: <http://autism.com.ua/library/articles/gruppovaya-forma-raboty-s-roditelyami-detej-s-psikhofizicheskimi-narusheniyami>.

Серія «Інклюзивне навчання»

Навчально-методичне видання

Душка Алла Луківна

Дитина з розладами аутистичного спектра

Головний редактор *Ю. Єрмоєнко*
Відповідальний редактор *А. Литовченко*
Художній редактор *О. Демченко*
Технічний редактор *В. Мельник*

КН881008У. Підписано до друку 12.04.2018
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 2,6
Наклад 3000 прим. Зам. № 19/05/8

ТОВ Видавництво «Ранок».
Свідоцтво ДК №5215 від 22.09. 2016
61071, м. Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135

З питань реалізації звертатися:
м. Харків, тел.: (057) 727-70-80
e-mail: commerce@ranok.com.ua

Інтернет-магазин: www.ranok.com.ua
Тел.: (057) 727-70-90, (067) 546-53-73,
e-mail: pochta@ranok.com.ua,
61051, м. Харків, вул. Котельниківська, 5

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи
№ 602-123-20-1/27191 від 23.08.2017 р.

Надруковано ТОВ «СТЕАМ». м. Харків, вул. Гольдбергівська, 63
тел. 050-323-60-22, 095-972-38-19
e-mail: steam.printinghouse@gmail.com
<https://steam.kh.ua>